

Jacek WOJNICKI

Warszawa

Europeizacja czy transformacja – ewolucje systemów politycznych Europy Środkowej i Wschodniej

Streszczenie: Analiza obejmuje procesy transformacyjne w regionie Europy Środkowej i Wschodniej zainaugurowane 25 lat temu. Obejmują one zróżnicowane sfery – polityczne, społeczne, gospodarcze, kulturowe oraz międzynarodowe. Pomimo wcześniejszego optymizmu w badaniach politologicznych, dłuższa analiza procesów zmian pozwala na dostrzeżenie wielu scenariuszy realizowanych w poszczególnych państwach. Termin „tranzycja” jako przejście od systemu niedemokratycznego do systemu liberalnej demokracji okazał się mało przydatny do bardziej szczegółowych analiz politologicznych. Część państw bałkańskich czy poradzieckich wybrało model „hybrydowy” zawieszony pomiędzy rozwiązaniami demokratycznymi i rynkowymi a porządkami obowiązującymi w państwie socjalistycznym do końca lat 80. Powyższe tło wydarzeń i zachodzących procesów w omawianym regionie Europy uzupelnia „europeizacja” – traktowana jako rozpowszechnianie rozwiązań Europy Zachodniej na cały kontynent oraz ujednolicanie porządków politycznego, społeczno-gospodarczego czy kulturowego.

Słowa kluczowe: europeizacja, transformacja, tranzycja, przeobrażenia ustrojowe, gospodarka rynkowa, integracja europejska

Przecieżmiotem analizy jest kwestia ewolucji systemów politycznych państw Europy Środkowej i Wschodniej od końca lat 80. XX wieku. Ewolucja powyższa była definiowana w naukach humanistycznych oraz naukach społecznych w zróżnicowany sposób jako: tranzycja, transformacja, demokratyzacja, urynkwienie (ukształtowanie gospodarki mniej lub bardziej rynkowej), modernizacja oraz europeizacja. Każda z prezentowanych prób opisu była popularna w określonej fazie badań nad wspomnianymi przemianami. W poszczególnej optyce analiz zwracano szczególną uwagę na inne elementy obserwowanych procesów. Jedni autorzy podkreślali znaczenie odrzucenia rządów komunistycznych i przejście ku demokratycznej formie sprawowania władzy. Inni badacze koncentrowali się na urynkwieniu, przejściu od gospodarki socjalistycznej tzn. centralnie sterowanej ku formom wolnorynkowym. Badano także kwestie modernizacji czy unowocześniania organizacji politycznej państwa. Ważnym aspektem była także kwestia reorientacji w polityce zagranicznej państw omawianego regionu tzn. rozwiązanie organizacji międzynarodowych skupiających państwa socjalistyczne typu Układu Warszawskiego czy Rady Wzajemnej Pomocy Gospodarczej i zwrócenie się ku Paktowi Północnoatlantyckiemu (NATO) i instytucjom unijnym (UE).

Hipoteza badawcza brzmi; w ramach omawianego regionu Europy Środkowej i Wschodniej nie zdołano wypracować jednego modelu transformacji (czy inaczej mówiąc europeizacji), zakres i charakter przemian uzależniony był od warunków zarówno wewnętrznych (tradycja państwowa i demokratyczna, bliskość relacji z Zachodem, sto-

pień rozwoju społeczno-gospodarczego), jak i zewnętrznych (konflikty zbrojne, relacje z Rosją po 1991 roku). Do poddania analizie powyższej hipotezy wykorzystano kilka metod badawczych: analizę historyczno-opisową, metodę komparatystyczną oraz metodę systemową.

Przemiany systemowe w państwach Europy Środkowej i Wschodniej zainaugurowano w 1989 roku. Jako ich początek traktuje się wybory do Sejmu i Senatu przeprowadzone w Polsce 4 czerwca 1989 roku (z udziałem kandydatów opozycyjnych, nie tylko reprezentowanych przez Komitet Obywatelski „Solidarność”) będące konsekwencją rozpoczęcia dialogu „okrągłego stołu” oraz utworzenie – w ich rezultacie – pierwszego niekomunistycznego rządu w Polsce (po 1945 roku) przez Tadeusza Mazowieckiego (działacza katolickiego oraz doradcy NSZZ „Solidarność”) (*Przeobrażenia*, 1993; Chruściak, 1993; Godlewski, 1998; *Demokratyzacja*, 2002; Janowski, 2003; Karpiński, 2001; Wnuk-Lipiński, 1996; Kofman, Roszkowski, 1999; Dudek 2004; Wiatr 2003; Łuczak, 2011). Drugim państwem, w którym rozpoczęły się zmiany systemowe polegające na odchodzeniu od dotychczasowego systemu polityczno-gospodarczego były Węgry. Wspomniane dwa państwa przodowały – pod koniec lat 80. XX wieku – w procesie reform demokratyzujących system polityczny oraz reform gospodarczych (Góralczyk, 2000; Góralczyk, 2003; *Janusowe oblicze*, 2001; Szczepaniak, Zyborowicz, 1995; Wolf-Powęska, 1998). Następnie fala zmian dotarła do kolejnych państw regionu (NRD, Czechosłowacja, a następnie państwa bałkańskie). Należy podkreślić, iż przemiany w ZSRR stanowią odrębne zagadnienie wychodzące poza zakres niniejszej pracy. Ich przebieg był bardziej skomplikowany, czynniki wewnętrzne bardziej rozbudowane niż w Europie Środkowej czy nawet na Bałkanach.

Wspomniane przemiany systemowe zmierzały w kierunku budowy państwa demokratycznego z funkcjonującą gospodarką wolnorynkową. Pod koniec lat 80. XX wieku państwa Europy Środkowo-Wschodniej miały za sobą ponad 40 lat rządów partii komunistycznych (Wandycz, 2003; Wiatr, 1991; Kofman, Roszkowski, 1999; Brzeziński, 1990; Holzer, 2000; Biagini, Guida, 1998; Wojnicki, 2002). Wspólnymi cechami ówczesnej sytuacji społeczno-politycznej we wspomnianych państwach był wzrastający kryzys gospodarczy (nierównowaga rynkowa, rosnące zadłużenie zewnętrzne), postępujące problemy z legitymizacją dotychczasowej władzy oraz zmiany geopolityczne związane z kosztami wyścigu zbrojeń między USA z jednej strony, a ZSRR z drugiej oraz z polityką reform Michaiła Gorbaczowa (zerwanie z *doktryną Breżniewa* – mówiącą o ograniczonej suwerenności państw bloku socjalistycznego). Ostatni czynnik nie odegrał istotnej roli w przypadku Jugosławii, która już w 1948 roku zerwała bliskie relacje ze Związkiem Radzieckim oraz Albanii, pozostającej w samoizolacji na arenie międzynarodowej od 1978 roku. Kryzys wewnętrzny federacji jugosłowiańskiej dotyczył natomiast przyszłości państwa związkowego oraz wzajemnych relacji poszczególnych republik (np. Słowenii i Serbii). Najbogatsze republiki (Słowenia i Chorwacja) nie chciały więcej dotować biedniejszych (Macedonia, Czarnogóra, Bośnia).

Podkreślić należy, iż w kilku państwach inicjatywa zmian politycznych wyszła z reformatorsko nastawionych elit władzy komunistycznej zdających sobie sprawę z bankructwa dotychczasowego systemu. Taki scenariusz wydarzeń miał miejsce w Polsce, na Węgrzech oraz w Słowenii i Chorwacji (jeszcze w okresie funkcjonowania ówczesnej Jugosławii). Istotną rolę w procesie demokratyzacji odegrały również inicjatywy i ugrupo-

wania opozycyjne, które korzystając z umiarkowanej liberalizacji pod koniec lat 80. XX wieku mogły już funkcjonować w warunkach półlegalnych. Odmienne procesy demokratyzacji przebiegał natomiast w pozostałych państwach. Tamtejsze zachowawcze kierownictwa komunistyczne nie dostrzegały konieczności reform systemowych i zostały zaskoczone przez wybuch niezadowolenia społecznego jesienią 1989 roku (Agh, 1998; *Demokracje Europy*, 1997).

W przeobrażeniach w Europie Środkowo-Wschodniej można zaobserwować zarówno elementy rewolucyjne, jak ewolucyjne. Analitycy przemian (Ash, 1990; Bozóki, 1992, Wolschik, 1991) podkreślają ich łagodny, aksamitny charakter (w Polsce, na Węgrzech, w Czechosłowacji, w NRD czy Bułgarii). W Polsce i na Węgrzech (a także w Słowenii oraz Chorwacji) ważną rolę w zainicjowaniu zmian odegrali reformatorzy skupieni w elicie władzy. Natomiast w przypadku Czechosłowacji, Bułgarii czy NRD demokratyczny przełom 1989 roku jest raczej efektem „lawiny” – jak określił Samuel Huntington¹ wymuszone zmiany w państwie dokonywane pod wpływem wydarzeń zewnętrznych (międzynarodowych). Często można się spotkać z określeniem przeobrażeń w Europie Środkowo-Wschodniej – „*Jesienią ludów*”. Sformułowanie powyższe stanowi próbę stworzenia analogii do „*Wiosny ludów*” z 1848 roku, ruchu narodowowyzwoleńczego mającego miejsce w Europie. W analizach T. G. Asha (Ash, 1990), J. Pakulskiego czy J. Higleya (Pakulski, Higley 1992) podkreśla się masowy udział ludności w demonstracjach, które doprowadziły do odsunięcia partii komunistycznych od władzy. Kluczem do zrozumienia przemian wydają się słowa Andrása Bozókiego (Bozóki, 1992, s. 163), iż postkomunistyczna *tranzycja* jest nową nieznaną polityczną zmianą historii, gdzie nie tylko dyktatorski system polityczny jest zastępowany przez bardziej liberalny i demokratyczny, ale równocześnie skolektywizowana i scentralizowana gospodarka planowa jest zastępowana przez gospodarkę rynkową opartą na własności prywatnej.

Powyższa cecha odróżnia przemiany w Europie Środkowo-Wschodniej od wcześniejszych procesów demokratyzacji np. mających miejsce w Europie Południowej w połowie lat 70-tych XX wieku (Hiszpania, Portugalia). Dokładniejsze porównanie tych dwóch procesów demokratyzacji, pozwala na dostrzeżenie większej liczby różnic niż podobieństw (Mołdawa, 1978; Mołdawa, 1991; Mołdawa, 2012; Dobek-Ostrowska, 1996; Perez-Diaz, 1995). Do najistotniejszych należy zaliczyć: odmienny charakter istniejących reżimów w poszczególnych państwach (zewnętrzny w Europie Środkowo-Wschodniej, wewnętrzny w Europie Południowej), mniejsza rola czynnika wojskowego w transformacji postkomunistycznej (nie licząc Jugosławii)², zróżnicowana rola Kościoła katolickiego, brak zasadniczych zmian w systemie społeczno-gospodarczym. Powyższe czynniki powodują, iż nie można obu procesów demokratyzacji traktować jako tożsame, mimo podejmowanych takich prób w opracowaniach naukowych czy publicystycznych, szczególnie na początku lat 90. Jednakże, jak podkreśla Bronisław Geremek (Geremek, 1991), w hiszpańskim przejściu do demokracji działacze opozycyjnych z Europy Środkowo-Wschodniej fascynowało połączenie rewolucji ze stabilizacją, szczegól-

¹ O efekcie „lawiny” w procesie demokratyzacji w 1989 roku zob. szerzej: Huntington, 1995, s. 112 i n.

² Tu szczególnie przypadek stanowi Polska, w której od 1981 roku kluczowe stanowiska państwowe zajmowali politycy wojskowi (Wojciech Jaruzelski, Czesław Kiszczak, Florian Siwicki).

na zgodę wszystkich sił politycznych na to, aby nieuchronny powrót do demokracji dokonał się – i aby ceną tego porozumienia było zamknięcie ksiąg rachunkowych przeszłości.

Kluczowym pytaniem, jakie warto sobie postawić, jest kwestia: czy można mówić o jednym modelu demokratycznej transformacji w Europie Środkowo-Wschodniej. Wypada zgodzić się z twierdzeniem Laszlo Bruszta (Bruszt, 1992), iż nie było jednego modelu państwa socjalistycznego, stąd różne drogi przejścia do demokracji. Przebieg procesu przeobrażeń systemowych był determinowany przez różnorodne czynniki, wśród których można dostrzec: charakter rządzącej elity (reformatorska, konserwatywna), sytuacja gospodarcza rozumiana jako zakres i głębokość kryzysu społeczno-gospodarczego, stopień zorganizowania się opozycji zależny od skali represyjności rządów komunistycznych, istnienie (bądź niewystępowanie) tradycji demokratycznej. W państwach, w których ukształtowała się w obrębie elity władzy grupa reformatorska, zmiana ustroju przebiegała najłagodniej. Należy przypomnieć, iż w 2013 roku Polska i Węgry (a także Słowenia) należą do grupy państw o najbardziej stabilnym systemie demokratycznym w omawianej części Europy. I to pomimo skandali korupcyjnych i zachodzących zjawisk o charakterze kryzysu społeczno-gospodarczego. W tej grupie państw znajduje się również Republika Czeska, w której *aksamitny* charakter przeobrażeń wynikał nie tyle z zamysłu reformatorów partyjnych, lecz raczej z pragmatycznego charakteru Czechów oraz tradycji I Republiki (lata 1918–1938). Należy także dostrzec odmienne ukształtowanie sytuacji w obu państwach stanowiących do 1992 roku Czechosłowację. Zapóźniona gospodarczo Słowacja, ponosząca większe koszty społeczno-gospodarcze upadku przemysłu ciężkiego, posiadająca mniejsze tradycje samodzielnej państwowości była w połowie lat 90. XX wieku przykładem tzw. *zahamowanej transformacji*. Stało się tak za sprawą rządzącej w latach 1995–1998 najpoważniejszej siły politycznej – Ruchu na Rzecz Demokratycznej Słowacji (*HZDS*), który sprawował władzę w sposób zagrażający instytucjom demokratycznym (Madera, 2001; Bajda, 2010; Zenderowski, 2007; Tomaszewski, 2010; Czyż, Kubis, 2012).

Antoni Z. Kamiński (Kamiński, 1995) proponuje wyróżnienie trzech kryteriów decydujących o przebiegu przeobrażeń systemowych w państwach postkomunistycznych. Zalicza do nich: 1) kulturową i geograficzną bliskość w stosunku do Europy Zachodniej, 2) czas trwania rządów komunistycznych (liczba pokoleń, które wyrosły w tym okresie), 3) skuteczność dominacji komunistycznej (jest ona mierzona dwoma czynnikami: faktem integracji z ZSRR jako republika związkowa czy państwo satelickie oraz występowanie antykomunistycznych wstrząsów zagrażających trwaniu reżimu). Stosując powyższe kryteria, najkorzystniejsze warunki dla powodzenia przemian systemowych panowały w Czechach, w Polsce oraz na Węgrzech. Mniej korzystne w Słowacji oraz dwóch państwach bałkańskich – Rumunii oraz Bułgarii. Natomiast najmniej sprzyjające w państwach postradzieckich – Ukrainie, Białorusi oraz Mołdawii. Należy zwrócić uwagę, iż wspomniana klasyfikacja nie obejmuje państw postjugosłowiańskich, jednakże odwołując się do zaprezentowanych kryteriów można zaryzykować tezę, iż warunki w poszczególnych republikach były zróżnicowane. Za najbardziej korzystną należy uznać sytuację w Słowenii oraz Chorwacji, mniej sprzyjającą w Serbii, natomiast najgorszą w Macedonii, Czarnogórze oraz wieloetnicznej Bośni. Klasyfikując poszczególne republiki postjugosłowiańskie brano pod uwagę – zaawansowanie reform społeczno-gospodarczych,

zdolność/lub jej brak wypracowania kompromisu w ramach grup etnicznych; występowanie konfliktów zbrojnych, stopień konsolidacji instytucji demokratycznych i rynkowych po kilkunastu latach przemian).

Jednakże należy zauważyć, iż zbiorcze wyróżnienie państw bałkańskich nie jest – do końca – pomocne w opisywaniu przeobrażeń ustrojowych, które miały miejsce pod koniec XX wieku. Mimo występowania pewnych cech wspólnych, zmiany powyższe inaczej przebiegały w Bułgarii i Rumunii, a inaczej w federacji jugosłowiańskiej. Wydaje się zatem zasadne wyróżnienie modelu postjugosłowiańskiego transformacji systemowej, posiadającego pewne wspólne, charakterystyczne cechy³. Po pierwsze: mieliśmy do czynienia z rozpadem państwa federalnego, w wyniku którego powstało kilka nowych organizmów państwowych. Ten właśnie element – odrodzenia, bądź utworzenia własnej państwowości wydaje się szczególnie istotny w przypadku byłej Jugosławii. Po drugie: przemiany demokratyczne w omawianych państwach (nie licząc Słowenii) napotkały na liczne – wewnętrzne – trudności, poprzez występowanie tendencji autorytarnych, nawiązujących do tradycji silnej władzy jednostki. Po trzecie: Jugosławia była państwem wielonarodowym, załamanie dotychczasowego systemu społeczno-politycznego spowodowało erupcję waśni narodowościowych, które doprowadziły do wybuchu krwawych wojen etnicznych (Chorwacja, Bośnia, Kosowo). Konflikty zbrojne powodowały wzrost znaczenia armii wśród instytucji państwowych, a także opóźniały konsolidowanie nowych organizmów państwowych. W państwach postjugosłowiańskich wystąpiły bowiem dwa równoległe procesy – kształtowania nowych państw oraz kreowania instytucji demokratycznych oraz rynkowych (Wiatr, 1999; Batowski, 1991; Tanty, 2003; Koseski 2002; Koseski, 2013; Bujwid-Kurek, 2008; Wojnicki, 2003; Wojnicki, 2007).

Nie zatrzymując się dłużej nad kwestią terminologii, należy odnotować dwoiste opisywanie przeobrażeń ustrojowych. Badacze zachodnioeuropejscy częściej posługują się terminem „*tranzycja*” (od „*transition*” – przejście). Analitycy pochodzący z Europy Środkowowschodniej wybierają do opisu słowo „*transformacja*” (od „*transformation*” – przeobrażenie). Jestem zdania, iż słowo „*transformacja*” lepiej opisuje całokształt przeobrażeń ustrojowych w omawianych państwach. Słowo „*tranzycja*” odnoszące się do samego faktu przejścia od systemu autorytarnego do demokratycznego nie może spełniać właściwej roli opisowej (Sokolewicz, 2000).

W definicji „*tranzycji*” kluczową rolę odgrywają tzw. *wybory tranzycyjne*, w których następuje alternacja władzy (Antoszewski, 2004, s. 111)⁴. Należy zwrócić uwagę, iż nie dokonuje się ona zawsze już podczas pierwszych wyborów. Taka sytuacja miała miejsce

³ Jak podkreśla chorwacka esejistka Dubravka Ugresić: „Obywatele Jugosławii uparcie odmawiali zgody na utożsamienie ich z Europą Wschodnią. [...] Co poniektórzy zgodzali się na kulturowe bractwo z Europą Środkową. [...] Jugosłowianie z zasady nie przyznawali się do związku z komunizmem. [...] Nie zgodzali się nazywać ich Bałkańczykami. Reagowali złością, kiedy niezorientowani cudzoziemcy wrzucali ich do bloku wschodniego, za żelazną kurtynę, i zawsze odwoływali się wtedy do tego samego argumentu: historycznego «nie», które Tito skierował do Stalina” (Ugresić, 2006, s. 398).

⁴ Andrzej Antoszewski wymienia następujące cechy wyborów tranzycyjnych: mają charakter dwubiegunowy; posiadają niski poziom rywalizacyjności stanowiący cechą charakterystyczną niedojrzałych systemów partyjnych; rodzą prowizoryczny układ sił, który rzadko wytrzymuje próbę czasu. Antoszewski interpretuje także wybory tranzycyjne jako powszechny w tej części Europy wyraz odrzucenia systemu komunistycznego i radzieckiej dominacji (Antoszewski, 2004, s. 111).

na Węgrzech (marzec–kwiecień 1990 roku) oraz w Czechosłowacji (czerwiec 1990 roku)⁵. Spośród republik jugosłowiańskich alternacja władzy najszybciej dokonała się w dwóch republikach, które zainicjowały przemiany ustrojowe: w Słowenii (kwiecień 1990 roku) oraz w Chorwacji (maj 1990 roku). Z kolei w innych państwach bałkańskich alternacja władzy odbyła się później – w drugiej elekcji (Albania – marzec 1992 roku, Bułgaria – październik 1991 roku), albo nawet następnych (Rumunia – trzecie wybory – listopad 1996 roku). Z pozostałych republik jugosłowiańskich wspomniana alternacja nie odbyła się jeszcze w Czarnogórze (w rządzącym ugrupowaniu postkomunistycznym dokonał się rozłam na tle stosunku do relacji z Serbią). W Serbii do alternacji władzy doszło w wyniku czwartych wyborów – w grudniu 2000 roku. Natomiast w Macedonii wymiana partii rządzącej dokonała się podczas trzeciej elekcji w październiku 1998 roku⁶. Specyficzna sytuacja ma miejsce w Bośni, gdzie sukcesy wyborcze odnotowują w kolejnych wyborach ugrupowania etniczne: Serbów, Chorwatów oraz Muzułmanów.

Józef Pajestka (Pajestka, 1993, s. 19) podkreśla, iż głównym sensem transformacji systemowej w krajach Europy Środkowowschodniej jest ich dostosowanie do wzorców cywilizacji dominującej. To właśnie jest uzasadnieniem dwóch podstawowych linii tej transformacji: wprowadzenia ekonomicznego systemu rynkowego; ustanowienia porządku demokratycznego. Należy jednakże zwrócić uwagę, na różne dzieje historyczne poszczególnych państw i narodów w Europie Środkowowschodniej. Można wymienić bowiem państwa o długiej tradycji demokratycznej oraz ukształtowanych instytucjach gospodarki rynkowej w okresie przed rządami komunistycznymi (Polska, Czechy, Węgry). Z kolei państwa bałkańskie stanowią przykład peryferyjnej gospodarki rynkowej oraz niezbyt rozbudowanej infrastruktury instytucji demokratycznych. Jak podkreśla Waław Wilczyński (Wilczyński, 2005, s. 166) wdrażanie reform samorządowych w tytowskiej Jugosławii zapewniało dużą samodzielność decyzyjną przedsiębiorstwom. Proces powyższy sprzyjał wdrażaniu reguł gospodarki rynkowej i wzrostowi stopy życiowej. Natomiast autorytarny system polityczny zapewniał jedność polityczną oraz gospodarczą państwa. Jednocześnie podkreślić należy, iż nawet Jugosławia nie była państwem pod tym względem jednorodnym. Państwo federacyjne składało się z kilku narodów o zróżnicowanej tradycji (najbardziej powiązane z cywilizacją zachodnią były dwie rozwinięte gospodarczo republiki: Słowenia oraz Chorwacja). Stanowiły one wyraźny kontrast do republik południowych w ramach federacji – Macedonii, Czarnogóry czy nawet Bośni (Felczak, Wasilewski, 1985; Jelavich, 2005; Zacharias, 2004).

Ekonomiści – Waław Wilczyński, Leszek Balcerowicz, Grzegorz Kołodko, Dariusz Rosati, Paweł Bożyk (Wilczyński, 2005; Balcerowicz, 1997; Kołodko, 1999; Rosati,

⁵ Polska z kolei stanowi przykład szczególny, bowiem wybory 4 czerwca 1989 roku stanowiły element kontraktu politycznego między ówczesną stroną rządową a stroną solidarnościową. Jego kluczowym elementem było zagwarantowanie 65% mandatów w Sejmie (299) kandydatom koalicji PZPR–ZSL–SD oraz trzech organizacji katolików świeckich. Ustalenia powyższe nie dotyczyły wyborów do Senatu (*Polskie wybory*, 1989; Gebethner, 1989; Małkiewicz, 1994).

⁶ Pierwsze wybory rywalizacyjne w Macedonii w listopadzie 1990 roku przyniosły zbliżone rezultaty dwóm głównym ugrupowaniom politycznym (ok. 30%): zreformowanym komunistom, ugrupowaniu narodowemu oraz nieco słabsze ugrupowaniu etniczemu grupującemu Albańczyków (Koseski, 2003; Rzegocki, 2005; Stawowy-Kawka, 2000; Olszewski, 2010).

1998; Bożyk, 1999) – uwypuklają szczególnie gospodarczy wymiar przeobrażeń w państwach Europy Środkowowschodniej. Grzegorz Kołodko (Kołodko, 1999, s. 22) podkreśla występowanie kilku istotnych płaszczyzn interakcji: pomiędzy zmianami politycznymi a gospodarczymi; pomiędzy funkcjonowaniem gospodarki w nowych warunkach a nowymi sposobami działania, pomiędzy tym jak ludzie pracują a metodami sprawowania władzy przez rządy oraz pomiędzy metodami, jakimi posługują się partnerzy na arenie międzynarodowej, a rezultatami integracji gospodarczej.

Oprócz upodmiotowienia społeczeństwa, odzyskania suwerenności narodów przed omawianymi państwami stały zadania radykalnych zmian gospodarczych: odejście od systemu scentralizowanego do wolnorynkowego. Węgierski politolog Mihály Bihari wymienił cztery płaszczyzny przemian ustrojowych:

- 1) zmianę rządzącej elity;
- 2) zmianę przywódców politycznych i aktywnych uczestników życia politycznego w skali masowej;
- 3) pojawienie się między uczestnikami systemu władzy nowych instytucji, struktur i powiązań oraz
- 4) zmianę w wyniku przemian instytucjonalnych uprawnień do podejmowania decyzji i procedury decyzyjnej (Bihari, 1991).

Timothy G. Ash posługuje się do opisu wydarzeń roku 1989 w Europie Środkowowschodniej słowem „*refolucja*”⁷. Oznacza ono – w zamyśle autora – połączenie odgórnych reform i oddolnej rewolucji. Jest to rewolucja intelektualistów (Vaclav Havel, Żelju Zelew, NRD-owscy dysydenci), z hasłami niepodległościowymi w tle. Jej przebieg charakteryzuje się brakiem przemocy, łagodnym i spokojnym przebiegiem. Należy zwrócić uwagę, iż powyższy opis wiernie prezentuje przebieg wydarzeń 1989 roku w kilku państwach Europy Środkowej (w Polsce, w Czechosłowacji, na Węgrzech i w NRD) oraz w Bułgarii. Jednakże wydarzenia w pozostałych państwach bałkańskich: w Rumunii, w Jugosławii oraz w Albanii wymykają się spod powyższej charakterystyki. Przebiegały bowiem burzliwie i krwawo, chociaż i w ich inspiracji i przebiegu należy dostrzec elementy odgórnych zmian politycznych oraz oddolnej – o zróżnicowanej sile wybuchu – rewolucji. Wydaje się, iż zadecydowały o powyższym dwa czynniki – po pierwsze: krótka tradycja demokratyczna w tych trzech państwach, natomiast w przypadku Jugosławii istotny jest fakt funkcjonowania wielonarodowej federacji. Upadek dotychczasowego systemu politycznego *titowskiej* Jugosławii oznaczał początek waśni narodowościowych, zakończonych konfliktem zbrojnym. Kształtowanie się narodowych organizmów państwowych po rozpadzie federacji jugosłowiańskiej stanowi podstawowy cel przeobrażeń ustrojowych (Ramet, 1997; Wiatr, 1998; Garde, 1992)⁸.

Eugeniusz Zieliński (Zieliński, 1993, s. 8) wskazuje, iż w procesie przeobrażeń ustrojowych można wyróżnić następujące kierunki zmian:

⁷ Wydaje się, że neologizm użyty przez T. G. Asha – nie pozbawiony pewnego uproszczenia – dość wiernie oddaje treść zmian (Ash, 1990, s. 9, 91).

⁸ Część dotychczasowej elity komunistycznej w poszczególnych republikach sięgnęła po hasła nacjonalistyczne w celu utrzymania się u władzy. Hasła demokratyzacji nie odegrały istotnej roli, pozostały niejako w tle (wyjątkowa sytuacja ukształtowała się w najbardziej liberalnej oraz jednonarodowej republice – Słowenii).

- 1) od władzy autorytarnej do demokratycznej;
- 2) od partii monopolistycznej do wielopartyjności;
- 3) od nomenklatury partyjnej do pluralistycznej elity politycznej;
- 4) od nominacji do wybieralności naczelnych władz państwa;
- 5) od władzy komitetów partyjnych do rządów gabinetów ministrów;
- 6) od monopolu władzy administracyjnej do samorządu terytorialnego.

Podkreślić należy, iż zmiany zaprezentowane powyżej przebiegały w zróżnicowanym tempie w poszczególnych państwach. W państwach Europy Środkowej dosyć szybko spełniono formalne wymagania systemu demokratycznego, gorzej charakteryzowała się natomiast praktyka życia politycznego (szczególnie odnośnie kształtowania wielopartyjności oraz kreowania instytucji samorządowych) (Bankowicz, 2006; Wołek, 2004). Natomiast w państwach bałkańskich zaobserwować można było zapóźnienia we wprowadzaniu zmian zmierzających w kierunku demokratyzacji systemu politycznego. Szczególny przypadek stanowią republiki postjugosłowiańskie: Chorwacja, Serbia oraz Czarnogóra, gdzie w latach 90-tych XX wieku praktycznie utrzymywał się system autorytarny, z silnie eksponowanym nacjonalizmem, scementowany jednym ugrupowaniem rządzącym. Jak podkreśla Vladimir Tismaneanu fakt, iż w państwach bałkańskich etnocentryczny populizm przejawia się z taką siłą (zwłaszcza w porównaniu z Europą Środkową) nie wynika wyłącznie z manipulacji zręcznych demagogów (Slobodan Milošević, Franjo Tuđman) (Tismaneanu, 2000). Zjawisko powyższe można zrozumieć obserwując lokalne tradycje, rolę narodowych religii (przede wszystkim prawosławnej) i ich stosunku do państwa oraz wzajemnego się przenikania komunizmu i stalinizmu przed 1989 rokiem. W przypadku Albanii oraz Rumunii należy uwzględnić wyjątkową izolację od świata zewnętrznego przed 1989 rokiem.

Automatyczne porównywanie rozwiązań środkowoeuropejskich z wzorami praktykowanymi w demokracjach zachodnioeuropejskich nie uwzględnia stopnia efektywności, legitymizacji i akceptacji tych formalnych struktur i instytucji. W rezultacie prognozowanie rozwoju społecznego może być okupione trzema błędami: instytucjonalnym, ekonomicznym oraz woluntaryzmu (Wojtaszczyk, 2003).

Błąd instytucjonalny polega na przecenianiu znaczenia rozwiązań instytucjonalnych dla zachowań indywidualnych oraz zbiorowych. Przecież ramy prawno-ustrojowe systemu parlamentarnego nie gwarantują stabilnego systemu partyjnego.

Błąd ekonomiczny przejawia się w przecenianiu (szczególnie w początkowym okresie) roli struktur rynkowych i gwarancji prywatnej własności na rozwój gospodarczy.

Z kolei błąd woluntaryzmu sprowadza się do absolutyzowania znaczenia charyzmy osobowości politycznych, a przecież ich legitymizacja ulega szybkiej erozji w warunkach kryzysu społeczno-gospodarczego towarzyszącego budowaniu instytucji rynkowych.

Z kolei socjologowie określają przemiany lat 90. XX wieku jako zmianę systemową. Witold Morawski (Morawski, 1998) definiuje wspomnianą zmianę jako proces tworzenia się i krystalizowania nowych reguł w trzech sferach: polityce, gospodarce oraz społeczeństwie. Ujmując wspomniane sfery całościowo nazywa je instytucjonalizacją polityczną (dążenie do liberalnej demokracji), instytucjonalizacją rynkową (budowę gospodarki rynkowo-prywatnej), wreszcie jako instytucjonalizacją społeczno-kulturową (polegającą na tworzeniu społeczeństwa obywatelskiego). Natomiast Edward Wnuk-Li-

piński dostrzega w transformacji postkomunistycznej trzy łączne cechy – reformę, rewolucję i restaurację (Wnuk-Lipiński, 1996).

Warto odnotować systematyzację dokonaną przez Samuela Huntingtona, który wpiął proces przeobrażeń w Europie Środkowowschodniej do szerszego procesu – ogólnoswiatowej trzeciej fali demokratyzacji – procesu mającego miejsce od kwietnia 1974 roku (*rewolucja goździków* w Portugalii). Ujęcie to – choć wydaje się zbyt narażone na schematyzm – pozwala dostrzec przemiany środkowoeuropejskie w ujęciu globalnym. Procesy demokratyzacji w Europie Południowej, Ameryce Łacińskiej – choć przebiegały w odmienny sposób – pomagają lepiej zrozumieć przesłanki, które zadecydowały o odejściu od systemu niedemokratycznego (Huntington, 1995).

Jeszcze inna interpretacja charakteru przemian polityczno-ustrojowych w państwach Europy Środkowej i Wschodniej zakłada, iż mamy do czynienia z „europeizacją” omawianego regionu tzn. przyjmowania rozwiązań i instytucji obowiązujących w skonsolidowanych demokracjach Europy Zachodniej. Proces europeizacji nie zawierał się tylko w implementacji rozwiązań obowiązujących w UE, ale także w nawiązywaniu do dorobku prawnego, konstytucyjnego, gospodarczego czy kulturalnego Starego Kontynentu. Sprzężenie tych dwóch procesów było związane z obraniem przez większość omawianych państw perspektywy integracyjnej, ale należy podkreślić, iż wpływ europeizacji na systemy społeczno-gospodarcze i polityczno-konstytucyjne można zaobserwować również w przypadku państw niedeklarujących woli integracji z Unią (*casus* Białorusi czy do niedawna Ukrainy).

Szczyt europejski w Edynburgu (11–12 grudnia 1992 roku) zaakceptował raport: *Ku bliższemu stowarzyszeniu z państwami Europy Środkowej i Wschodniej* (Parzymies, 1997, s. 36; Szczepaniak, 1996, s. 98). Raport stwierdzał, iż w odpowiednim momencie muszą zostać podjęte decyzje polityczne, które uwzględnią indywidualną sytuację każdego kandydującego państwa. Kandydaci będą oceniani pod kątem: zdolności do wzięcia na siebie obowiązków członka Wspólnot; stabilności instytucji gwarantujących demokrację, państwo prawa, prawa człowieka i poszanowanie mniejszości oraz funkcjonowanie gospodarki rynkowej; przyjęcia przez kandydatów celów unii politycznej, gospodarczej i walutowej; zdolności do stawienia czoła konkurencji i siłom rynkowym w Unii Europejskiej (dalej: UE) oraz zdolności Wspólnot do przyjęcia nowych członków z zachowaniem rozmachu integracji europejskiej.

Przełom nastąpił podczas posiedzenia Rady Europejskiej w Kopenhadze w czerwcu 1993 roku, kiedy to państwom kandydującym przedstawiono zestaw kryteriów, jakie mają spełnić przed osiągnięciem pełnego członkostwa w Unii. Minęło kilka lat od załamania się poprzedniego systemu, zanim państwa zintegrowane przeszły od fazy werbalnych stwierdzeń i zapewnień o „konieczności współpracy”, a nawet „niesienia pomocy” państwom postkomunistycznym na Wschodzie kontynentu, do fazy realizacji wyżej nakreślonej strategii, a więc – tym samym – rozpoczęcia budowy nowego, „brukselskiego” porządku i ładu (Góralczyk, 1999, s. 15).

Jeszcze przed podpisaniem umów stowarzyszeniowych, którym nadano nazwę Układów Europejskich, państwom kandydującym postawiono wyraźne warunki. Wskazano, że w okresie stowarzyszeniowym powinny dbać o stały postęp w realizacji reform politycznych i gospodarczych, a także zapewnić wprowadzenie rządów prawa, przestrzeganie praw człowieka, pluralizmu politycznego, demokratycznych wyborów oraz dążyć do wejścia na drogę gospodarki rynkowej.

We wnioskach Prezydencji Rady Europejskiej zebranej w Kopenhadze w czerwcu 1993 roku zapisano, iż członkostwo w UE wymaga, by państwo kandydujące legitymowało się stabilnością instytucji, zapewniających demokrację, rządy prawa, respektowanie praw człowieka i poszanowanie dla mniejszości, a także wprowadziło u siebie funkcjonującą gospodarkę rynkową oraz będzie w stanie radzić sobie z presją konkurencji i sił rynkowych w ramach Unii. Zakłada się, że przed uzyskaniem członkostwa państwo kandydujące będzie też zdolne wziąć na siebie zobowiązania wynikające z członkostwa, włącznie z podporządkowaniem się celom unii politycznej, gospodarczej i monetarnej (*Wnioski prezydencji*, 1999, s. 31; Zięba, 2003, s. 153; Płowiec, 2000, s. 328).

Powyższe warunki brzegowe członkostwa w instytucjach europejskich wpływały mobilizująco na rządy oraz elity poszczególnych państw omawianego region (oczywiście tych, które oficjalnie zadeklarowały wolę akcesji do UE). Zapewnienie stabilności politycznej, rządów prawa, przeprowadzanie reform w gospodarce stanowiło cel – bardziej lub mniej deklarowany i realizowany. Europeizacja systemów politycznych miała szczególnie motywujący cel w przypadku państw bałkańskich posiadających mniejsze tradycje demokratyczne i tradycję peryferyjnego kapitalizmu na przełomie 19 i 20 stulecia (przed okresem rządów komunistycznych). Europeizacja stanowiła także istotny drogowskaz dla polityków słowackich, szczególnie po okresie rządów mecziarowskich. W przypadku pozostałych państw Europy Środkowej (Polska, Republika Czeska czy Węgry) ten „drogowskaz unijny” stanowił mniejsze znaczenie dla społeczeństw i elit politycznych.

Jak starano się wykazać w powyższej syntetycznej analizie nauki humanistyczne i społeczne nie zdołały wypracować jednej koncepcji przemian systemowych w omawianej części Europy. W prezentowanych badaniach i syntezach zwracano uwagę na zróżnicowane elementy przeobrażeń: demokratyzację, zmiany rynkowe w systemie społeczno-gospodarczym, modernizację instytucji politycznych czy wreszcie europeizację rozumianą jako kopiowanie rozwiązań stabilnych i skonsolidowanych demokracji zachodnioeuropejskich. Inną kwestią pozostaje natomiast czy rozwiązania przeszczepione z Francji czy Niemiec sprawdzają się w warunkach społeczno-politycznych państw regionu Europy Środkowej i Wschodniej. Uwzględnianie tożsamości państw, ich własnej historii i tradycji stanowi kluczowy element do zrozumienia dróg przemian politycznych ostatnich 24 lat.

Bibliografia

- Agh A. (1998), *Politics of East-Central Europe*, London.
- Antoszewski A. (2004), *Wzorce rywalizacji politycznej we współczesnych demokracjach europejskich*, Uniwersytet Wrocławski, Wrocław.
- Ash T. G. (1990), *Wiosna obywateli*, Londyn.
- Bajda P. (2010), *Elity polityczne na Słowacji. Kręta droga do nowoczesnego państwa*, „Pax” Warszawa.
- Balcerowicz L. (1997), *Socjalizm, kapitalizm, transformacja*, PWN, Warszawa.
- Bankowicz M. (2006), *Demokracja. Zasady, procedury, instytucje*, Uniwersytet Jagielloński, Kraków.

- Between Authoritarianism and Democracy: Serbia, Montenegro, Croatia* (2003), Vol. 1, red. D. Vujadinović, Belgrad.
- Biagini A., Guida F. (1998), *Pół wieku realnego socjalizmu*, WSP, Rzeszów
- Bihari M. (1991), *Zmiana ustroju i władzy na Węgrzech (1989–1990)*, „Dziś”, nr 10.
- Politics, power and the struggle for democracy in South-East Europe* (1997), red. K. Dawisha, B. Parrott, Cambridge.
- Bozóki A. (1992), *Hungarian transition in comparative perspective*, w: *Post-Communist Transition. Emerging Pluralism in Hungary*, red. A. Bozóki, A. Körösnéni, G. Schöpflin, London–New York.
- Bożyk P. (1999), *24 kraje. Transformacje*, SGH, Warszawa.
- Bruszt L. (1992), *1989: The negotiated revolution in Hungary*, w: *Post-Communist Transition. Emerging Pluralism in Hungary*, red. A. Bozóki, A. Körösnéni, G. Schöpflin, London–New York.
- Brzeziński Z. (1990), *Wielkie bankructwo*, Kultura Paryż.
- Bujwid-Kurek E. (2008), *Państwa postjugosłowiańskie. Szkice politologiczne*, Uniwersytet Jagielloński, Kraków.
- Chrusciak R., Mołdawa T., Wojtaszczyk K. A., Zieliński E. (1995), *Polski system polityczny w okresie transformacji*, Elipsa, Warszawa.
- Czyż A., Kubas S. (2012), *Czechy i Słowacja. Politologiczne studium wspólnej i oddzielnej państwowości*, Uniwersytet Śląski, Katowice.
- Demokracje Europy Środkowo-Wschodniej w ujęciu porównawczym* (1997), red. A. Antoszewski, R. Herbut, Uniwersytet Wrocławski, Wrocław.
- Demokratyzacja w III Rzeczypospolitej* (2002), red. A. Antoszewski, Uniwersytet Wrocławski, Wrocław.
- Dijalozi o tranziciju u demokratiju* (2005), (priredio) R. Bubalo, Novi Sad.
- Dobek-Ostrowska B. (1996), *Hiszpania i Polska: elity polityczne w okresie przejścia do demokracji. Analiza porównawcza*, Uniwersytet Wrocławski, Wrocław.
- Dudek A. (2004), *Reglamentowana rewolucja*, Arcana, Kraków.
- Felczak W., Wasilewski T. (1985), *Historia Jugosławii*, Ossolineum, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź.
- Gebethner S. (1989), *Wybory do Sejmu i Senatu 1989 roku (wstępne refleksje)*, „Państwo i Prawo”, nr 8.
- Geremek B. (1991), *I co z Europą Środkową?*, „Krytyka”, nr 36.
- Godlewski T. (1998), *Od PRL do III Rzeczypospolitej. Zmiany systemu politycznego*, UWM, Olsztyn.
- Góralczyk B. (1999), *Rozszerzenie UE na Wschód: początek budowy „Ładu brukselskiego” w Europie*, w: *Dokumentacja akcesyjna*, t. 4: *Rozszerzenie UE na Wschód*, red. B. Góralczyk, Warszawa.
- Góralczyk B. (2003), *Węgry. Transformacja pokomunistyczna. 1990–2003*, Studio Wydawnicze Familia, Warszawa.
- Holzer J. (2000), *Komunizm w Europie*, PWN, Warszawa.
- Huntington S. (1995), *Trzecia fala demokratyzacji*, PWN, Warszawa.
- Janowski K. B. (2003), *Źródła i przebieg zmiany politycznej w Polsce (1980–1989)*, Adam Marszałek, Toruń.
- Janusowe oblicze transformacji na Węgrzech. 1990–1998*, red. M. Schmidt, L. Gy. Tóth, „Pax”, Warszawa.
- Jelavich B. (2005), *Historia Bałkanów. XX wiek*, Uniwersytet Jagielloński, Kraków.
- Kamiński A. Z. (1995), *Instytucjonalne przekształcenia w świecie postkomunistycznym a nowy ład europejski*, „Sprawy Międzynarodowe”, nr 3.

- Karpiński J. (2001), *Trzecia niepodległość*, Świat Książki, Warszawa.
- Kofman J., Roszkowski W. (1999), *Transformacja i postkomunizm*, ISP PAN, Warszawa.
- Kołodko G. (1999), *Od szoku do terapii. Ekonomia i polityka transformacji*, Poltext, Warszawa.
- Koseski A. (2003), *Główne problemy transformacji w Republice Macedonii. (1991–2000)*, w: *Transformacja systemowa państw Europy Wschodniej, Środkowej i Południowej*, red. T. Godlewski, A. Koseski, K. A. Wojtaszczyk, Wyższa Szkoła Humanistyczna, Pułtusk.
- Koseski A. (2013), *W bałkańskim kręgu*, Akademia Humanistyczna im. A. Gieysztor, Pułtusk.
- Koseski A. (2002), *W bałkańskim tyglu*, Wyższa Szkoła Humanistyczna, Pułtusk.
- Łabno-Jabłońska A. (1996), *Iberyjska droga do demokracji: studium prawno-konstytucyjne*, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa.
- Madera A. J. (2001), *Na drodze do niepodległości. Słowacki system polityczny w okresie transformacji*, Rzeszów.
- Malkiewicz A. (1994), *Wybory czerwcowe 1989*, ISP PAN, Warszawa.
- Moldawa T. (1991), *Hiszpańska droga do demokracji*, „Dziś”, nr 3.
- Moldawa T. (1978), *Podstawowe instytucje ustroju politycznego Hiszpanii (1936–1976)*, PWN, Warszawa.
- Morawski W. (2000), *Zmiana instytucjonalna*, PWN, Warszawa.
- Olszewski P. (2010), *Macedonia. Historia i współczesność*, Wyższa Szkoła Handlowa w Radomiu, Radom.
- Pajestka J. (1993), *Co o tym myślą inni? Globaliści o transformacji systemowej*, Tychy.
- Państwa Wyszehradzkie. Systemy polityczne, gospodarka, współpraca* (1996), red. M. Szczepaniak, Akademia Ekonomiczna, Poznań.
- Parzymies S. (1997), *Unia Europejska a Europa Środkowa*, Polska Fundacja Spraw Międzynarodowych, Warszawa.
- Perez-Diaz V. (1995), *Powrót społeczeństwa obywatelskiego*, Znak, Kraków.
- Polska i Unia Europejska (2000)*, red. U. Płowiec, Warszawa.
- Polskie wybory '89* (1989), red. R. Kałuża, Wydawnictwo Adam Bonarski, Warszawa.
- Przeobrażenia ustrojowe w Polsce* (2003), red. E. Zieliński, Elipsa, Warszawa.
- Ramet S. P. (1997), *Democratization in Slovenia – the second stage*, w: *Politics, power and the struggle for democracy in South-East Europe*, red. K. Dawisha, B. Parrott, Cambridge.
- Rosati D. K. (1998), *Polska droga do rynku*, Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa.
- Rzegocki P. (2005), *Macedonia, w: Partie i systemy partyjne państw Europy Środkowej i Wschodniej*, red. M. Migalski, Wyższa Szkoła Zarządzania i Marketingu, Sosnowiec.
- Sokolewicz W. (2000), *Nowa rola konstytucji w postsocjalistycznych państwach Europy*, „Państwo i Prawo”, nr 10.
- Staniszki J. (2001), *Postkomunizm. Próba opisu*, Słowo Obraz Terytorium, Gdańsk.
- Stawowy-Kawka I. (2000), *Historia Macedonii*, Ossolineum, Wrocław.
- Systemy polityczne państw Europy Środkowej i Wschodniej* (2005), red. M. Barański, Uniwersytet Śląski, Katowice.
- Systemy polityczne państw Europy Środkowej i Wschodniej* (2005), red. W. Sokół, M. Żmigrodzki, UMCS, Lublin.
- Systemy polityczne państw Europy Środkowej i Wschodniej Analiza porównawcza* (2006), red. A. Antoszewski, R. Herbut, Uniwersytet Wrocławski, Wrocław.
- Szczepaniak M., Zyborowicz S. (1995), *Przebudowa ustroju politycznego na Węgrzech i w Czechosłowacji*, UAM, Poznań.
- Tanty M. (2003), *Balkany w XX wieku. Dzieje polityczne*, Książka i Wiedza, Warszawa.

- Thomas R. (1999), *The Politics of Serbia in the 1990s*, New York.
- Tismaneanu V. (2000), *Wizje zbawienia, Demokracja, nacjonalizm i mit w postkomunistycznej Europie*, Warszawa.
- Tomaszewski J. (2010), *Słowacja. Historia państw świata XX wieku*, Trio, Warszawa.
- Ugresić D. (2006), *Kultura kłamstwa. Eseje antypolityczne*, Wydawnictwo Czarne, Wołowiec.
- Wandycz P. S. (2003), *Cena wolności. Historia Europy Środkowowschodniej od średniowiecza do współczesności*, Znak, Kraków.
- Wiatr J. i in. (2003), *Demokracja Polska. 1989–2003*, Scholar, Warszawa.
- Wiatr J. (1993), *Revolucja czy restauracja*, „Dziś”, nr 8.
- Wiatr J. (1998), *Słowenia – przykład udanej transformacji*, Scholar, Warszawa.
- Wiatr J. (1991), *Zmierzch systemu*, Fundacja Kelles Krauja, Warszawa.
- Wilczyński W. (2005), *Polski przełom ustrojowy 1989–2005. Ekonomia epoki transformacji*, Wyższa Szkoła Bankowa, Poznań.
- Wnioski Prezydencji Rady Europejskiej, Kopenhaga, 21–22 czerwca 1993 r.*, w: *Dokumentacja akcesyjna*: t. 4: *Rozszerzenie UE na Wschód*, red. B. Góralczyk, Warszawa.
- Wnuk-Lipiński E. (1996), *Demokratyczna rekonstrukcja*, PWN, Warszawa.
- Wnuk-Lipiński E. (1999), *Reforma, rewolucja, restauracja – trzy cechy transformacji postkomunistycznej*, w: *Władza i struktura społeczna. Księga dedykowana Włodzimierzowi Wesołowskiemu*, red. A. Jasińska-Kania, K. M. Słomczyński, IFiS PAN, Warszawa.
- Wojnicki J. (2007), *Instytucjonalizacja przemian ustrojowych państw postjugosłowiańskich*, Akademia Humanistyczna im. A. Gieysztor, Pułtusk.
- Wojnicki J. (2002), *Trudna droga do demokracji. Europa Środkowo-Wschodnia po 1989 roku*, Instytut Nauk Politycznych UW, Warszawa.
- Wolf-Powęska A. (1998), *Oswojona rewolucja*, Instytut Zachodni, Poznań.
- Wolschik S. L. (1991), *Czechoslovakia in Transition: politics, economics and society*, London–New York.
- Wołek A. (2004), *Demokracja nieformalna*, ISP PAN, Warszawa.
- Zenderowski R. (2007), *Nad Tatrami się błyska... Słowacka tożsamość narodowa w dyskursie politycznym w Republice Słowackiej (1989–2004)*, UKSW, Warszawa.
- Zieliński E. (1993), *Proces przeobrażeń ustrojowo-politycznych*, w: *Przeobrażenia ustrojowe w Polsce*, red. E. Zieliński, Elipsa, Warszawa.
- Zięba R. (2003), *Unia Europejska jako aktor stosunków międzynarodowych*, Warszawa.

Europeanization or transformation – the evolution of political systems in Central and Eastern Europe

Summary

The analysis embraces the transformation processes Central and Eastern Europe embarked upon twenty five years ago. They occurred in different fields – politics, society, economy, culture, and international relations. Despite initial optimism in political science research, the prolonged analysis of the transformations reveals a number of scenarios implemented in different countries. The notion of ‘transition’ (*tranzycja* in Polish), defined as the transformation of non-democracy into a system of liberal democracy, turns out to be of little value in a more detailed analysis in political science. A portion of Balkan or post-Soviet states has gone for a ‘hybrid’ model, lying somewhere between democratic and market solutions on the one hand, and the routine of a socialist state at the end of the 1980s on the other.

This background of events and processes is completed by 'Europeanization', treated as the promulgation of West European solutions to the whole continent and the unification of political, socio-economic and cultural systems.

Key words: Europeanization, transformation, transition, political transformations, market economy, European integration